

Pikó András Gáspár

Egy nagyon rövid bevezetés nagyon rövid felvezetése

Fordítói megjegyzések Jonathan Culler *Irodalomelmélet*
– *Egy nagyon rövid bevezetés* című könyvéhez

Jonathan Culler nevét a magyar közönség főképpen az aposztrophét tárgyaló, széles körben hivatkozási alapnak számító tanulmányáról, valamint az Osiris-Gond *Horror Metaphysicae* sorozatában megjelent *Dekonstrukció* című, monografikus igényű könyvéről ismerheti. Legutóbb az angolul 2015-ben megjelent *Theory of the Lyric* című munkájáról született magyar nyelvű recenzió Molnár Gábor Tamás tollából. Az *Irodalomelmélet – Egy nagyon rövid bevezetés* ezektől radikálisan eltérő jellegű – noha szintén összegző igénnyel lép fel. Terjedelem és merítés viszonya ugyanakkor más könyveihez képest fordítottan arányos: a nyugati irodalomelméletről nyújt összefoglalt alapismereteket egy másfélszáz oldalas zsebkönyv keretein belül. Ezt a zsebkönyvet ültettük át magyarra Füzi Péterrel közösen 2019 tavaszától 2020 januárjáig.

Az Oxford University Press 1995-ben indította el az *A Very Short Introduction* sorozatát. A 150–200 oldalas kiadványokban egy-egy témába nyújt – a címhez hűen – nagyon rövid bevezetést annak egy vagy két szaktekintélye. A témák csoportosítása az egyetemi karokat képezi le: bölcsészet-, jog-, orvos-, természet- és társadalomtudományok tárgyai szerepelnek szerteágazó és aprólékos válogatásban. A legtöbb könyvet kifejezetten a sorozathoz írták, de néhány tételt a korábbi, *Past Masters* és az *Oxford Illustrated History of Britain* sorozatokból használt fel újra a kiadó. 2019 decemberéig 629 kiadvány jelent meg a sorozatban, több mint 25 nyelvre készültek fordítások, a világszerte eladott példányok száma meghaladja a hétmilliót.

Mondhatnánk, hogy a sorozat az ismeretterjesztő zsebkönyv alapelveit alkalmazza akadémikus témákra, de ez nem lenne teljesen igaz. A könyvek egy valóban újszerű, ideális arányt céloznak meg az ismeretterjesztés és az alapszintű tankönyv között, mellyel az érdeklődő laikusokon kívül akár a tanulmányaikban már előrehaladottabb hallgatóknak is hasznukra válhatnak, mint összefoglaló és rendszerező segédkönyvek. Talán ez a sorozat egyik unikális erénye: hogy nem csak kezdőknek szól.

Egy-egy specifikusabb témájú kiadvány praktikus forrás lehet maguknak az adott tudományterület művelőinek is: részterületek, korszakok, nagy alakok, ágazatok bevezetői segíthetik a spektrum szélesítését. Ha egy irodalmárnak hirtelen képbe kell kerülnie a napóleoni háborúkkal, vagy egy történésznek az anglikánizmussal, ugyanúgy megtehetik, mint ha saját tudományterületük valamelyik részletéről lenne szó: alapvető kulturális fogékonysággal jóformán mindegyik könyv érthető és informatív. Nem egyszer hamarabb kerülnek sorra partikulárisabb témák, mint a nagy összegzések: a fekete lyukakról, asztrofizikáról vagy Michael Faraday-ról hamarabb jelent meg bevezető, mint a fizikáról, Kantról hamarabb, mint az esztétikáról.

A sorozat negyedik részeként, először 1997-ben jelent meg a *Literary Theory*, melyet két további kiadás követett 2000-ben és 2011-ben. A kritikai visszhang kiemelte a könyv egyedi és innovatív szerkesztésmódját: történeti vagy iskolákra bontott áttekintés helyett (ezt a függelékben végzi el) főbb témái, kérdései és tudományos vitái alapján vezeti be az olvasót a nyugati irodalomelmélet alapismereteibe.

Ennek megfelelően az első fejezet az „elmélet” elsőre talán riasztóan nagy kategóriájával foglalkozik: Culler, és még néhány kollégája, többek között Terry Eagleton is előszeretettel használja ezt a terminust egy sajátos interdiszciplináris mező kijelölésére, melyet főként a saját tudományterületükön kívülre – így az irodalomelméletre is – nagy hatást gyakorló, humán tudományokhoz köthető gondolkodók és irányzatok (szemiotika, marxizmus, pszichoanalízis etc.) fémjeleznek. Culler mindennapi, humort sem nélkülöző stílusban, világos megfogalmazással járja körül témáját – ugyanakkor már itt feltűnik, hogy nem riad vissza akkora horderejű kérdések feltevésétől, melyek a legtöbb irodalom szakos bölcsésznek már eszébe sem jutnak – és valószínűleg egykönnyen meg sem lehet őket válaszolni. Például: mi az, hogy elmélet? Mit jelent egyáltalán ez a szó? Mire a második fejezetben az irodalom mibenlétére is rákérdez és körüljárja, nyilvánvalóvá válik az általa választott különutas szerkesztésmód logikus és következetes mivolta: az alapfogalmak, alapvető kérdések tisztázása után fordul csak rá a részletekre. Ennek keretében egyébként nem tér ki a nagy tudománytörténeti vagy irányzatos folyamatok, jelenségek tárgyalásától: miután ez is a 20. századi irodalomtudomány egyik lényegi vonása és sokat vitatott területe, külön fejezetet szentel a kulturális tanulmányok felemelkedésének és az irodalomtudománnyal való viszonyának. De a nyelv, jelentés, retorika, poétika, narratíva, szubjektum vagy identitás fogalmainak tárgyalásakor is, a felvezető kérdésfeltevések után mindig megjelennek történeti és irányzatos szempontok, vagy egy-egy nagy teoretikus értelmezései és elméletei.

Fordítóként és olvasóként számomra a könyv legnagyobb erénye ez az arányérzék. Ebben társfordítómmal, Füzi Péterrel is az egész munka folyamán egyetértettünk: helyén kezel minden nagyobb vagy kisebb témát, nem megy olyan messzire, ahová egy fogékony laikus ne követhetné, de nem válik szakmaiatlanná. Nem tér ki az elsőre banálisnak tűnő alapkérdések megvitatása elől, de sohasem túlozza el az önmegkérdőjelezést. Mondanivalójának szemléltetéséhez nem fukarkodik a példákkal, és akkor sem kelti az erőltettség érzetét, amikor világirodalmi klasszikusok mellett szerencsesütemény-jóslatokat vagy matrica-szlogeneket idéz. Önisméltések, amennyiben előfordulnak is, kevésszer, és láthatóan csak praktikus szempontok miatt: az egyes fejezetek önálló szemináriumi szöveggént való felhasználhatóságát szolgálják. Mindenekelőtt pedig az egyben, rendszerben láttatás által rengeteg váratlan, új tanulsággal és revelatív pillanattal szolgál: az irodalom „egyetemességének” szempontjait ilyen meggyőzően összegezve, összevetve és kritikával illetve olvasni egyike volt ezeknek.

Persze Culler nem áll kritikán és az elfogultság gyanúján felül: saját ideológiai meghatározottságai, elméleti meggyőződései egyaránt feltűnnek, de nem esnek igazán nagy súllyal latba. Hangja soha nem kioktató, nem beszél a fölényeskedő mindentudás pozíciójából. Nem egyértelmű választokat ad, hanem körüljárja és összeveti a lehetséges álláspontokat, kérdésfeltevéseket, kritikai és történeti szempontokat. A kronológia ilyenén kezelése véleményem szerint közel áll a magyar irodalomoktatás reformját kívánók jelentős részének elképzeléséhez: az időrend egy tényező, mely végig követhetően jelen van, de nem a sorrendiség kizárólagos meghatározója.

Szerkesztési elvei, felosztásának szempontjai ugyanígy képezhetik vita tárgyát, de amellett, hogy ez a kérdés minden összegző mű esetében fennáll, megítélésem szerint akár segédletként, akár megalapozó tankönyvként ideális és hiánypótló lehet a jelenlegi magyar irodalomtudományi curriculumokban. Szubjektív tapasztalat alapján az elmélet, az irodalom, az irodalomelméletnek a kultúra egészére történő kinyitása, a nyelv, jelentés és interpretáció kérdéskörei, poétika, retorika és narratíva mibenléte és egymáshoz való viszonya, a performatív nyelv, valamint az identitás, a szubjektum és az identifikáció fogalmainak tárgyalása hasznos kiindulási alapot adhatott volna tanulmányaim bármely szakaszához. A könyv végén, a függelékben tételesen végigveszi a 20. század nagyobb irodalomtudományos irányzatait, azok kérdésfeltevéseit, téziseit, nagy alakjainak munkásságát – ez újabb, már történeti-irányzatos alapon szervezett fogalommagyarázó résznek tekinthető, amennyiben nem a tudomány nagy, általános témáit tárgyalja, hanem az orosz formalizmus, új kritika, fenomenológia, strukturalizmus, posztstrukturalizmus, dekonstrukció, feminista, pszichoanalitikus és marxista elméletek, új historicizmus, posztkoloniális elméletek, kisebbségi diskurzusok, queer-elmélet és ökokritika lényegi vonásait foglalja össze néhány bekezdésben vagy oldalon.

Culler oktatott angol és francia irodalmat, valamint összehasonlító irodalomtudományt a Selwyn College-ben, a Cambridge-i Egyetemen, az Oxfordi Egyetemen és annak Brasenose College-alintézményében, volt vendégelőadó a Yale-en, 1988-ban az Amerikai Szemiotikai Társaság elnökeként tevékenykedett. Jelenleg a Cornell Egyetem professzoraként tanít angol irodalmat és összehasonlító irodalomtudományt. Munkássága nem kritikán felüli, de mértékadó: pályája korai szakaszától az összegző, monografikus igényű művek képezik életműve fő irányát. Az, hogy az *Irodalomelmélet – Egy nagyon rövid bevezetés* némely passzusának korai változata megtalálható már a magyarul nem olvasható, 1975-ös *Structuralist Poetics*ben, melyet doktori disszertációjából dolgozott ki könyvvé, véleményem szerint csak a hosszú érlelés és rostálás bizonyítéka: nem történeti szerkesztésű, de történetiséggel számoló összefoglaló esetében egy-egy kérdés korabeli tárgyalásának idézése helyesen alkalmazva csak további hitelességet kölcsönöz. A 2011-es kiadást jelentős mértékben kibővítette és valamelyest át is írta az 1997-es elsőhöz képest – ebben példának okáért egyáltalán nem is szerepelt a 9. fejezet. A *Nagyon rövid bevezetések* sorozatához is hozzájárult még egy ízben: az 56. kiadvány keretében bevezetést írt Roland Barthes-ról – akinek Encyclopaedia Britannica-szócikkét szintén ő jegyzi.